
ANN-MARI HÄGGMAN

Oskar Rancken och österbottningarna

Oskar Rancken är en av förgrundsgestalterna inom svensk folkloristisk forskning i Finland. Han var inte bara den första som gick in för att systematiskt tillvarata den svenska allmogens traditioner. Det material han lyckades tillvarata är så omfattande och mångskiftande att det är svårt att föreställa sig att allt detta samlats på initiativ av en enda privat person.

Hur kom det sig då att denne man, som hade vuxit upp i en finsk omgivning på en prästgård i Mietois i sydvästra Finland och som motvilligt flyttade upp till Vasa, ägnade sitt liv åt att samla uppgifter om det som han kallar "folkets lynne och karaktär" i Österbottens svenskbygder? Vilken uppfattning hade han om österbottningarna och deras andliga liv? Och hur lyckades han i sin strävan att dokumentera österbottningarnas diktning?

Allmogespråket

När Rancken inledde sina studier i Helsingfors i oktober 1840 hade Lönnrots *Kalevala* nyss utkommit. Studenternas sinnen flammade högt för den finska folkdiktningen och den finska nationen. De ivrigaste vandrade i Lönnrots anda ut på landsbygden för att lära känna land och folk. Oskar Rancken, som hörde till den tavastländska studentavdelningen, greps också han av denna hänförelse. År 1843 deltog han i en fotvandring vars syfte var att studera finskt språk och folkliv. Men oturligt nog insjuknade han i en febersjukdom innan han hunnit utanför Nylands svenskbygder. Han berättar själv att kontakten med den svenska landsbygdsbefolkningen väckte många nya tankar hos honom bl.a. upptäckte han "det svenska allmogespråket i Finland".¹

År 1844 avlade han sin filosofie kandidatexamen och hade efter det gärna velat försätta sina akademiska studier. Han räknade med att

meraden in Hussein wenig einwillig, deren
 Trägheit wegen Erkundigungen unterzusehen. Weiter
 traf ich in Hus den jungen Tristram, Malin, Holt
 und Helmingius, in Huskane Waingiert und C. Häufiger,
 gleich nachdem wir im Strome Käiwanko, der die San-
 Paine und Längelmäski mit einander verbinden
 det geschwommen hatten der Koob und Eisalk,
 die nach Tammensoy führen, in Oitshopi den
 ältern Dinstrom und Has, Kreu schwimmend mit.
 Ubr Abend und Längelmäski den Göße und natur-
 lichenweise den ältern Faworin, aber wir ich
 vermuthete keine Bekannte, die aus seine
 Bekannte grüßen könten. Wir reisten am 17.
 Julius von Hus heraus und kamen nach Ri-
 stijärwi (die Name des Heimat des Faworin) am
 21. desselben Monats ohne sonderbaren Abenteuer.
 Da reisten wir 1 1/2 Wochen. Unter diesen waren
 wir mit Fischen, Jagen, Schwimmen, Gymnast.
 Steigen, Schlafen und ein wenig Lesen (von mir
 vorzüglich Finnische Bücher) beschäftigt. Darauf
 führen die zwei ältere Brüder Faworin
 nach der ^{nach der Stadt} Göße
 und verweilten mit dann der Göße Ham,
 und hatte eine neue Pflanze gefunden,
 wodurch er sehr freudig war. Es verwunder-
 te sich, das er nicht sah dich und Faworin
 mit mir. Davon fortsetzten wir unsere
 Reise und kamen nach derselben Tag

Om en expedition som Oskar Rancken aldrig
 hann delta i skriver hans vän S.A. Ferdinand
 Strandberg från Karis rapport den 21 augusti
 1843 (och brevet är på dålig tyska, eftersom
 pojarna hade avtalat att skriva på detta
 språk): "Wir reisten am 19. Julius von Karis he-
 raus und kamen nach Ristijärwi (die Name der
 Heimort des Faworins) am 21. derselben Mo-
 nate ohne sonderbaren Abendtreuer. Da zöger-
 ten wir 1 1/2 Wochen. Unter dessen waren wir
 mit Fischen, Jagen, Schwimmen, Gymnastici-
 ren, Schlafen und ein wenig Lesen (von mir
 vorzüglich Finnische Bücher) beschäftigt. Dar-
 auf führen die zwei ältere Brüder Faworin und
 ich nach den Priesterhofs, wohin au[c]h dann
 der Gösse kam und hatte eine neue Pflanze ge-
 funden, weswegen er sehr freudig war."

göra det vid sidan av ett lärarvärv, vilket han behövde för försörjningen. Men, uppger han, eftersom han inte var född inom Borgå stift var han utesluten från skolverket i universitetsstaden och tvungen att söka anställning i landsorten. Då han fått veta att det vid det nyinrättade gymnasiet i Vasa fanns ett inte oansenligt bibliotek, fastnade han för en lektorstjänst här,

även om den – såsom han uttrycker det – ”garanterande blott den tarfligaste bergning (180 rub. brutto inkomst)”.²

Sin första bekantskap med österbottningarna gjorde Rancken när han 1846 var på väg upp till Vasa för att tillträda sin tjänst. Han berättar: ”Redan vid första resan till denna hufvudort i Österbotten med svensk befolkning (1846) in-

svensk sång på finländsk botten. I synnerhet Adolf Ivar Arwidssons utgåva *Svenska fornsånger*, som utkommit 1834–1842, kom att få stor betydelse för Ranckens syn på traditionsmaterial. Genom sin far hade han blivit personligen bekant med Arwidsson, han hade t.o.m. fått ta del av Arwidssons utgåva ”ark för ark” redan i utgivningsskedet.⁴

Den svenska nationaliteten

I april 1848 var Rancken redo att ta steget fullt ut genom att i tidningen *Ilmarinen* (1 och 5 april) mana till insamling av den svenska befolkningens minnen i dikt och sed. Ranckens upprop har väckt stor uppmärksamhet; dels är det den första offentliga uppmaningen till insamlande av svensk folkdiktning i Finland, dels är det första gången det talas om den svenska nationaliteten i Finland. Rancken såg insamlandet som en fosterländsk gärning och därför var uppropet också riktat ”Till Fosterlandsvänner”. Och tidsandan krävde att han tydligt betonade att den finska folkdiktning på intet sätt skulle försummas för att också den svenska uppmärksammades.

Rancken uppmanade läsarna att tillvarata upplysningar om ”folkets lynne, karaktär, bildningsgrad, lefnadssätt, föda, klädnad och lyx”. Dessa upplysningar kunde man få genom att teckna upp ”sagor, fornsånger, minnesmärken, historiska traditioner, folkbruk” osv. I synnerhet folksången intresserade honom; han planerade att skriva en avhandling om folksången hos de romanska och germanska folken.

Med Arwidssons utgåva för ögonen diskuterar Rancken vad man kan vänta sig att finna i Österbotten. Arwidsson hade tagit med en del

sånglekar, som förmodligen sjungits under hans skoltid i Borgå. Rancken tror att det kan vara svårt att finna sånglekar i Österbotten, eftersom de främst använts hos ståndspersoner ”från hvilkas kretsar allmogen är utesluten [...]”. Och här ser Rancken en tydlig skillnad mellan Nyland och Österbotten. I Österbotten, säger han, bor det ytterst få ståndspersoner på landet, ”ja nästan inga, med undantag af presterna och länsmännen i hvarje socken”. Därtill kommer, säger han, att socknarna till areal och är så stora att bandet mellan ståndspersoner och allmoge inte kan vara så starkt, vilket i sin tur medför att ståndspersonernas inflytande på allmogen i Österbotten måste vara obetydligt. ”I Nyland och den södra skärgården är ett motsatt förhållande i ögonen fallande”, skriver han. De sånger som sjungs där är sådana som kommit ur bruk hos ståndspersonerna. Därtill sjunger man i Nyland mycket nyare visor.

Upptecknarna

Rancken förmodar att man i Österbotten också sjunger nyare visor, sådana som finns i ”de tryckta arken” och som fått spridning genom bokbindarna i städerna och genom kringvandrande försäljare – ja en del har t.o.m. utgivits av det förra Londickerska tryckeriet i Vasa. Men han tror ändå att man i Österbotten har lättare att hitta det ursprungliga än i Nyland. Men han är medveten om att man inte ska ha för stora förhoppningar; efter vad han hört skulle de egna skapelserna i Österbotten vara få och ännu färre deras diktare. Alltför svårt kan det ändå inte vara att hitta värdefullt material, resonerar han. Att han själv inte samlat så myck-

et skyller han på bristande tid och på att han inte haft tillräcklig lokalkännedom. En framgångsrik insamling förutsätter enligt honom att upptecknaren känner till förhållandena. Han tror att prästerna och länsmännen kunde vara lämpliga upptecknare på landsbygden, i städerna kunde han också tänka sig tjänstemän och handlande, som kommer i kontakt med allmogen.

Rancken uttrycker senare sin besvikelse över att så få uppmärksammade hans upprop. Sommaren 1848 företog han själv två fotvandringar, den ena i trakten kring Vasa, den andra i svenska Österbottens nordligaste socknar. Vandringarna utsträcktes också till Kuopio och Uleåborgs län. Det insamlade materialet blev enligt honom själv "föga betydligt" och gick till största delen förlorat vid branden 1852.

Efter branden flyttade Rancken med läroverket på elva år till Jakobstad och först under senare delen av 1860-talet kom insamlingen i gång på allvar. Bland upptecknarna finner vi namnen på åtskilliga personer i Ranckens närhet. Hans kollega L.L. Laurén skrev av två handskrivna visböcker i Korsholm, kaplanen Carl Johan Roos i Replot skrev av visor ur f.d. bondsonen Karl Jak. Brinks visbok, Ranckens hustru Mimmi Rancken och hans döttrar Armida, Ina och Ingrid antecknade folkdiktning som kom i deras väg, främst sånglekar.

Men Ranckens flitigaste medarbetare blev hans elever, den flitigaste av dem alla Jakob Edvard Wefvar som 22 år gammal inskrevs i Wasa gymnasiums första klass 1862, medan gymnasiet fanns i Jakobstad. Han var son till en torpare i Linnusperä by i Gamlakarleby

landsförsamling⁵ och för honom spelade insamlingsarbetets ekonomiska sida en inte oväsentlig roll, vilket tydligt framgår av korrespondensen mellan honom och Rancken. Rancken betalade länge en mark för en visa – för sagorna, som var mera arbetskrävande, kunde han betala mer.⁶ För Wefvar blev samlandet en livsuppgift och han lärde sig kombinera olika uppdrag så att han fick hygglig bärning. Under studietiden i Helsingfors samlade han förutom för Rancken också för Svenska landsmålsföreningen, Helsingfors universitet, nyländska studentavdelningen och Finska fornminnesföreningen. Samtidigt som han bedrev insamlingverksamhet för olika uppdragsgivare verkade han som Lutherska evangeliföreningens predikant och kolportör. Han var också ombud för Wasa Spar-samhetsförening⁷ och Svenska folkskolans vänner. Wefvar blev med tiden en mycket driven upptecknare. Den viktigaste och mest omfattande delen av Ranckens folkloristiska samlingar är ett resultat av Wefvars verksamhet under åren 1864–1876.

Elevuppsatserna

Rancken hade således en stor och brokig skara medhjälpare. De kom från olika miljöer och hade helt olika förutsättningar att teckna upp traditionsmaterial. En som vuxit upp i en borgerlig stadsmiljö hade naturligtvis en annan syn på allmogesångarna och berättarna än den som själv var en av dem. Den som i dag tar del av det insamlade materialet kan inte undgå att märka hur stora klasskillnaderna var på den tiden. För upptecknandet fanns heller inga egentliga förebilder. Alldeles tydligt är att

J.E. Wefvar, som insamlade 75 procent av Ranckens folklorematerial, svarar den 27 januari 1866 på två brev från Rancken. Om vismelodierna skriver han: "Hvad melodierna beträffar, så hade jag till en stor del kunnat afhjelpa saken ifall jag förrut hade vetat att de äfven fordrats. Ty saken är den: att många sånger uppskrefvos på papret utan att sjungas; till många lärde jag mig sjelf melodierna. Nu äro de flesta af de sånger jag insamlat, först uppskrifna med blyerspenna och nu så suddade, att det är svårt att nu mera få reda på innehållet."

Gamla Karlö, den 27 Januari 1866.

Gymnasii Direktör!

Doktors ända bref har jag ä kommit ^{på sin plats} för till de jag får tacka mycket. Jag har nu ännu haft tillfälle att göra några ändan samlingar emedan jag ä ännu ¹⁸⁶⁶ varit på orten, så breffena komma, och sedan jag kom hem har jag varit jäsom bitrad hos korona i den Helms hinder till förskvarje annat arbete. ~~Den~~ delar gör jag det göra ifall några inför hänger i den vägen ännu korona att göra. Jag följde. Doktors bref att tvänna sånger af samma innehåll vare i den första insamlingen till detta följde jag upp. Då jag sista sången öfversäga alla. Jag instämte då antalet till 60. Dettasamma gjorde jag äfven i de följande insamlingar, emedan antalet till några följde bör vara öfver det bestämda antalet, i så fall ännu ömring sånger af samma innehåll skulle införas.

Hvad melodierna beträffar, så hade jag till en stor del kunnat afhjelpa saken ifall jag förrut hade vetat att de äfven fordrats. Ty saken är den: att de många sånger uppskrefvos på papret utan att sjungas, till många lärde jag mig sjelf melodierna. Nu äro de flesta af de sånger jag insamlat, först uppskrifna med blyerspenna och nu så suddade, att det är svårt att nu mera få reda på innehållet.

Äktningssamt tecknas Herrs Doktors till öf. J. E. Wefvar

många i sitt uppteckningsarbete påverkats av litterära skildringar. Det här framkommer kanske bäst i elevuppsatserna. Det ligger naturligtvis i sakens natur att elevuppsatser inte kan mäta sig med de samlingar som levererades av mera erfarna upptecknare, men det hindrar inte att de innehåller många intressanta uppgifter – inte minst av personhistorisk art.⁸

I samband med julferien 1886–1887 bad Rancken eleverna i gymnasialklasserna skriva om folkro och högtidsseder på sina hemorter. Hela 74 uppsatser inlämnades. Ungefär hälften av eleverna kom från allmogehem. Många elever har lämnat oerhört värdefulla och detaljrika skildringar av böndernas seder, t.ex. bondsönerna Karl Johan Böling från Närpes (22 s.),

Johannes Klockars från Malax (28 s.) och Karl Fredrik Mannil från Vörå. En annorlunda uppsats skrevs av borgarsonen Gustaf Arthur Lewán i Kristinestad. Han ger i en lång uppsats på hela 27 sidor en beskrivning av ett bröllop i Lappfjärd. Han håller en medveten distans och ironiserar t.o.m. I dag har man svårt att veta om ironin är spelad eller äkta. Så här beskriver han den smyckade bröllopsstugan: "Voi, voi hvad denna bröllopsstuga var grann! Granna lakan och handdukar af tvifvelaktig renhet längs väggarna och taket, på dessa sedan en oändlig mängd speglar, stora och små, onaturliga pappersblommor ..."

Han försätter i samma stil. En av bröllopsdanserna beskriver han så här:⁹ "Sedan de druckit begåfvo de sig alla, hand i hand, ut på gården, hvarest de, med bruden i spetsen, började utföra en långdans, alldeles lika som de i indianberättelserna förekommande beskrifningarna öfver indianernas krigsdanser. Alla hoppade och skuttade, som om de haft elden i svansen och skrånade som vilda djur."

Det är en annan bild än den vi är vana att möta i "Österbottniskt bondbröllop". Lewán blev senare länsman i Lappfjärd och mycket uppskattad av lokalbefolkningen. Att elevernas hemförhållanden påverkade eleverna är givet. Prästsonen Birger Wegelius (f. i Alahärmä 4.7.1869), som kom från ett pietistiskt hem där man kämpat mot den vid denna tid utbreda dryckenskapen bland bönderna, uttrycker i sin uppsats "Egendomligheter vid julhelgens firande i min hembygd. Wörå" sin oro över den rikliga brännvinskonsumtionen.¹⁰ Dagarna före jul är ett evinnerligt vallfärdande till bränneriet. "På alla håll hvimlar det af folk med brännvinsporrar i hand, ty julbrännvin skall

hvar och en ha' han må sedan var huru fattig som helst, ja, en äkta Vöråbo saknar hellre mat än brännvin under julen."

Och han berättar om hur tiden mellan jul och nyår kännetecknas av ett evinnerligt supande och om vilka uttryck detta tar. Bilden är säkert sann, men ändå inte den bild som Vöråbönderna själva skulle ha givit av sitt julfirande. Wegelius blev sedermera präst i Vörå, av Vöråborna vänskapligt kallad "Birger" (uttalat med "g").

Historiker och puritan

Rancken hade ju en historisk syn på materialet. Det insamlade materialet skulle kasta ljus över folkets hävder och ge upplysningar om folkets lynne. Lynnet kom bäst till uttryck i visor som skapats bland folket – däremot kom folkspråket bäst till sin rätt inom berättarkonsten, ansåg han. Samtidigt sökte han det sanna och rena, "folkets rena fantasi" talar han om. Nymodigheter och sådant som redan fanns tryckt i böcker bedömdes som mindre intressant. 1865 skriver Wefvar till Rancken: "Jag har nu samlat så många folksånger som möjligt, ännu tyckes tillgång vara på sådana; oakadt jag nu trott mig hafva fått de vigtigaste, så har jag fått höra att en och annan passande sång finnas ännu, som blifvit författad af någon yttre anledning men hvilka jag icke erhållit, då jag icke varit till den by, der de finnas. Sånger finnas i ymnighet nästan i hvarje gård, men svårigheten att bestämma om dessa redan engång varit tryckta har gjort att jag endast uppskrifvit dem, jag utaf språket tyckt vara af äldre ursprung och genom sitt innehåll närma sig folkets seder och bruk."¹¹ Rancken undan-

Lika du upplysa mig om dina versioner af "Jungfrun hon
 gångar sig på Högan berg" (354, 355, 356, 357 Förl. öfver folk-
 sånger af 1874) alla innehåll, äro båda de moti, som i de finska
 folksångerne "Minä seisoin" och "Nuori mies kihlasi" äro skildt
 behandlade, en a. o. om de alla berättelserna om ungdom som vid
 bröllorens fästade en prouff, sedan lemnade henne ut af
 honne öfvergåfs på en annan, eller om någon varit, i tillf, ut
 med "Minä seisoin", berättelser om flick, som fästades af en
 grepp, af honne fests. Jag vore tackf. om du vore ge
 mig denna upplysning snart. Vänl. C. G. Estlander

Den 3 januari 1881 skriver C. G. Estlander ett brev kort till Oskar Rancken: "Will du upplysa mig om dina versioner af 'Jungfrun hon gångar sig på högan berg' [...] alla innehålla båda de moti, som i de finska folksångerne 'Minä seisoin' och 'Nuori mies kihlasi' äro skildt behandlade ... " I en komparativ behandling av folkdiktning behö-
 ver forskarna ett större originalmaterial, och Rancken fungerade de facto som sin tids
 finlandssvenska traditionsarkiv, varifrån man kunde beställa även avskrifter.

bad sig uttryckligen "stycken av oanständigt innehåll".

När han inventerade sina samlingar för att utge den första delen av sin förteckning 1874 var han bekymrad över att en del visor av oanständigt innehåll ändå insmugit sig. Han sållade bort en del, men insåg att det inte var så lätt att gallra bort alla oanständigheter; ett och annat uttryck förekommer, som sårar ömtåliga öron, medger han. Men han försvarar sig med att "det är icke rättvist, att på de mera ohyfsade, derföre icke i grunden osedligare, klasserna lägga samma måttstock, som på de förfinade".¹² En del av de visor som passerat censuren har

han likväl försett med kritiska randanmärkingar. Bonden Abraham Hannikoskis sång "Belingsko föraktlig synes" kallar han "obetydligt rimmer",¹³ den traditionella bordsvisan "Bröderna till höger" – som ju Otto Andersson tog upp i Österbottensk bondbröllop och som vi är vana att sjunga i kör – har försetts med kommentaren "lumpen"¹⁴ och den kända skämtvisan om skålmarna, som i Martin Wegelius arrangemang sjungits vid otaliga sångfester, kallas av Rancken "plump".¹⁵ Det finns också visor som Rancken anser vara "skräp" men som han ändå låtit passera.¹⁶

De lokala författarna

Det som ur forskningens synpunkt är mycket värdefullt i dag är att Rancken uttryckligen intresserar sig för visor ”som uppvuxit inom folket”.¹⁷ Det betyder att visor diktade av olika lokala författare runtom i bygderna systematiskt togs tillvara. Och här skilde sig Rancken från många av sina samtida, som huvudsakligen sökte gamla visor, d.v.s. den genre som forskarna kallar ”medeltida ballader”. Även om Rancken hade en sträng moralisk måttstock när det gällde urvalet av visor – och man i den meningen kan säga att vi inte får en rättvis bild av den tidens sångrepertoar – så hade han stora ambitioner på att uppmärksamma sin samtids diktning på folksångens område. I det avseendet var han unik.

I Ranckens folkloristiska samlingar finner vi visor efter ett sextiotal lokala författare, de flesta representerade med en handfull visor. Bland författarna hittar vi mest klockare och folkskollärare, men också bondsöner och bonddöttrar diktade om händelser som ingripit i deras liv – det handlar om olycklig kärlek, olyckshändelser och mord, berömda förbrytare, stora syndare, ung bråd död, svåra uppbrott från hemmet och hemlängtan. Visorna bär i allmänhet en starkt religiös prägel, de är diktade till uppbyggelse och den moraliska pekpinnen är tydlig. Melodierna hämtade man vanligen ur psalmboken, där man också hade sina litterära förebilder – det var den gamla boken som gällde, alltså 1697 års psalmbok. Några av författarna uppnådde en viss ryktbarhet och de blev ett slags yrkesförfattare, som också diktade visor för andras räkning vid behov, någon litterär äganderätt kände man inte till. Mest kända var

läsmor Pali-Maj, Maria Berg (f. 1786) i Närpes, vars dikter utgavs av Rancken och Isak Eriksson Smeds 1882, och bonden Hans Björk (1789–1844) i Såka by i Gamlakarleby landsförsamling. I Ranckens samlingar finns 56 sånger av Hans Björk. Som exempel på Björks diktning kan vi nämna visan ”Haf Gud för ögonen dagelig. Etthundra lefnadsreglor” i 100 strofer, en lefnadsregel för varje strof.¹⁸ Klockaren K. P. Elenius i Munsala hörde till de flitigaste diktarna på 1860- och 1870-talen. Alla hans visor präglas av en tung religiositet. ”Jag sargad är af synd och satans pilar”, så börjar ”Bönesång i bedröfvelse”¹⁹ och det visar i vilken stil Elenius diktning går.²⁰ En något ljusare livssyn möter vi i folkskolläraren Erik Olins visor från Socklot i Nykarleby. Han skrev bl.a. en mycket sjungen gratulationsvisa till Anders Svedberg med anledning av Andersdagen ”Håll till godo denna sång”.²¹ Världens orättvisor tog sig uttryck i nidvisor eller ”begabbelsevisor” som Rancken kallar dem. Genom att de ofta ledde till rättsligt efterspel vet vi rätt mycket om deras kontext. Sådana visor kunde spridas som en löpeld; ”Ack ve den arma själavård”, så börjar en nidvisa om en präst. Visan uppges vara diktad av J. Pet. Nybäck i Oravais, som enligt Rancken dog å häktet i Wasa 1869 insatt för lurenrejeri.²²

Av den samtida diktningen förefaller det som om Rancken skulle ha varit särskilt förtjust i de visor som diktades och sjöngs av fångelsekunderna. I ett brev till Finska litteratursällskapet den 28 november 1861 betonar han vikten av att den samtida poesi som går från mun till öra tas tillvara: även om den innehåller mycket dåligt så är den ändå ”folkets folksång nu” och han påpekar att det finns orter där ”fången i

häktet, sökande att fylla tidens tomhet, är den största skalden, en medlem i en sångarakademi och fångförförboningarna filialföreningar för sångens spridande”.

I Ranckens samlingar ingår flera visor efter Vöråbon Jakob Lassus, som från 1866–1872 satt på Kakola i Åbo och som tillsammans med sina medfångar skrev ner visor i häften. Lassus visor sjöngs tydligen rätt allmänt runtom på den österbottniska landsbygden; ännu så sent som 1969 kunde jag i Vörå göra en inspelning av ett par av Lassus visor. Så stor poesi är dessa fångvisor inte alltid, vilket Rancken ju också påpekar. De följer bestämda modeller med en inte originell inledning i stil med ”En visa vill jag sjunga fast jag nu fången är”, ”Det lyster mig att sjunga uti min ensamhet”²³ eller ”Jag som här sitter fångslad och väntar en sträng dom”.²⁴

Sångarna och berättarna

Vem var det då som sjöng de visor och berättade de sagor som ingår i Ranckens samlingar? Vem representerade ”folket”? I de äldsta upppteckningarna finns det ytterst få uppgifter om vem som sjungit de olika visorna, litet fler är uppgifterna när det gäller sagoberättarna.²⁵ I materialet från 1870- och 80-talen blir uppgifterna fler, i synnerhet Wefvar blir med tiden alltmer samvetsgrann med att uppge sagesman. Visserligen kan man få nöja sig med uppgifter som ”uppptecknad efter sång av en gumma Stor-Nänno i Teerijärvi” eller sjungen av ”af låghalt skomakare” i Malax.²⁶ Men det finns också många sagesmän som vi vet rätt mycket om. Skräddaren Reinhold Korsbäck i Dagsmark i Lappfjärd har bidragit med folkdiktning av oli-

ka slag. Han stod i flitig korrespondens med Wefvar och var en av ledarna för den väckelse som Wefvar under sina predikningsresor hade åstadkommit i Lappfjärd. Honom besökte Wefvar med jämna mellanrum.²⁷

Åldersstrukturen på sagesmännen är intressant. Det ligger ju nära till hands att tro att man i första hand vände sig till gammalt folk när man sökte vittnesbörd om folkets hävder. Något överraskad blir man då av att bland dem som levererat en stor mängd material finna mycket unga personer; bonddottern Maria Bergström i Härkmeri som för Wefvar sjungit inte mindre än 22 visor var vid uppptecknandet bara 11 år. Greta Svens i Vörå Reikipelto [Rejgelt] var 12 år och Majas Svens var 11 år.

Sagemännens sociala ställning är ju också intressant. Till övervägande del är det naturligtvis landsbygdsbefolkningens traditioner som tagits tillvara; vi möter torparhustrun Anna Grannas och sytningsgumman Greta Mårtens i Vörå, Rejgelt, fiskarhustrurna Brita Björkas och Wilhelmina Snygg på Replot, orgeltrampardottern Mina Bens och den 83-åriga gubben klockgjutaren och smeden Blomberg i Lappfjärd, f.d. rotesoldaten Benjamin Nordman i Härkmeri, svarvardottern Sanna Backlund i Kronoby, samt en mängd bonddöttrar och bondsöner. Men Rancken undvek heller inte stadsmiljön, vi har sett hur hans familj och vänner tecknade upp och skrev ner egna traditioner, vi möter också privatlärarinnorna Hilda, Anna och Alba Hellman i Vasa som med Arwidssons utgåva som modell antecknade de sånglekar de lärt sig i Jakobstad.

Samtidigt som Rancken var stolt över det stora material som efterhand inflöt kunde han ändå inte vara riktigt nöjd med resultatet. Han

låter förstå att han väntat sig ett mer poetiskt lynne av österbottningen. Det dagliga livet med handel och sjöfart har gjort att "äldrig egenomlighet och poetiskt intresse" hamnat i bakgrunden. Främmande och moderna element hade gjort sitt intrång, konstaterar han besviket och skriver vidare: "Jag har önskat få tillsamman så många och så karakteristiska drag som möj-

ligt ur folkets lif med afseende å dess andliga produktion och sysselsättningar. [...] det torde därför icke anses såsom mitt fel, om i det icke alldeles ringa antalet numror ingår en mycket stor mängd icke gediget och icke poetiskt, ty hade bättre funnits, så hade bättre samlats."

I dag ser vi annorlunda på materialet. Det råder ingen tvekan om att Ranckens folkloris-

Helsingfors, den 18 Dec. 1882.

Hr Doktor J. O. V. Rancken i Wasa!

Ehuru detta bref troligtvis kommer något för sent, vill jag likeväl skrifa er, för att lämna några upplysningar i ersta saken det ställe i biografien, där jag nämner om, att P. M. i följd af förökarna hinder ej blef jänkerska, lämnades af mig med afsigt oförklarad. Orsaken därtill var den, att hon med en friare, som var otrogen emot henne, hade fått ett barn, den längre fram i biografien nämnda Matias Hjort. Uppgiften här om är gifven af J. Dahlbo, som påstod, att det var verkligen öfverensstämmande med sanningen.

Oskar Rancken och Isak Eriksson Smeds utgav 1882 folkskaldinnan "Pali-Majs", d. v. s. Maria Bergs, efterlämnade visor och dikter. I ett brev till Rancken, daterat 18.12.1882, ger Smeds förklaringen till varför Pali-Maj inte blev sängerska: "Orsaken därtill, att planen blef om intet var den, att hon med en friare, som var otrogen emot henne, hade fått ett barn, den längre fram i biografien nämnda Matias Hjort. Uppgiften härom är gifven af J. Dahlbo, som påstod, att det var verklig öfverensstämmande med sanningen."

tiska samlingar är oerhört värdefulla som tidsdokument. Varje uppteckning, varje upptecknare och sagesman kan leda in forskningen på nya utforskade fält. Sedda i sin sociala och kulturella kontext ger Ranckens samlingar oss en god inblick i österbottningsens världsbild och andliga liv.

Noter

- ¹ Rancken 1874, s. 4.
- ² Rancken 1874, s. 5.
- ³ Rancken 1874, s. 6.
- ⁴ Rancken 1874, s. 7.
- ⁵ Häggman 1990, s. 139–140.
- ⁶ Häggman 1990, s. 141–142.
- ⁷ Häggman 1990, s. 144.
- ⁸ Wikman 1930, s. 2.
- ⁹ R1 nr 107.
- ¹⁰ R1 nr 113.
- ¹¹ J.O.I. Ranckens samlingar, Vasa, deponerade vid Åbo Akademis folkloristiska institution. R 5, 187.
- ¹² Rancken 1874, s. 11.
- ¹³ Rancken 1874, nr 44.
- ¹⁴ Rancken 1874, nr 50.
- ¹⁵ Rancken 1874, nr 101.
- ¹⁶ Rancken 1890, nr 684.
- ¹⁷ Rancken 1874, s. 12B13.
- ¹⁸ Rancken 1874, nr 229.
- ¹⁹ Rancken 1874, nr 325.
- ²⁰ Rancken 1874, s. 15.
- ²¹ Rancken 1874, nr 274.

- ²² Rancken 1874, nr 22.
- ²³ Rancken 1874, nr 85.
- ²⁴ Rancken 1890, nr 981.
- ²⁵ Rancken 1874, s. 58.
- ²⁶ Rancken 1890, nr 1118.
- ²⁷ jfr Häggman 1990, s. 82.

Källor och litteratur

Arkivmaterial

Åbo:

Folkloristik. Religionshistoriska och folkloristiska institutionen. Åbo Akademi. J.O.I Ranckens samlingar. R 3 och R 5.

Litteratur

Andersson, Otto: Finländsk folklore. Tidig kalevalaforskning. Finlandssvensk insamlingsverksamhet. Skrifter utgivna av Svenskt visarkiv 4. Stockholm. Åbo 1967.

Häggman, Ann-Mari: Jakob Edvard Wefvar. Vissamlaren som sålde kardor och förkunnade evangelium. Inte bara visor. Svenskt Visarkiv. Stockholm 1990.

Rancken, J. Oskar I.: Förteckning öfver Folksånger, Melodier, Sagor och Äfventyr från det svenska Österbottnen. Nikolaistad 1874.

Rancken, J. Oskar I.: Förteckning öfver Folksånger, Melodier, Sagor och Äfventyr från det svenska Österbottnen. II. Wasa 1890.

Wikman, K. Rob. V.: J. O. I. Ranckens folkloristiska handskriftssamlingar. Katalog jämte inledning. Särtryck ur Svenska litteratursällskapets Folkloristiska och etnografiska studier IV, Helsingfors (utg.) 1930.